
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

EGY VERS VÁLTOZATAI

Fehér Ferenc: Pannon nirvána

KONTRAFERENC

A Magyar Szó régi, bekötött évfolyamait lapozgattam. Egy filmes könyvhöz válogattam anyagot. Véletlenül ötlöttek a szemembe az egyik versben a kézzel bejegyzett javítások. Ennek ismeretében kíváncsi lettem az első változatra is.

Fehér Ferenc Pannon nirvána című szonettje 1963. július 28-án jelent meg először a vasárnapi Kilátóban a 13. oldalon. Érdeemes egy pillantást vetni a kontextusra is, amelyben a vers megjelent. Két jellegzetes címet ragadok csupán ki, hogy emlékeztessenek a természeti csapásra: Egész éjjel szüntelenül dolgoztak a mentőosztagok; A romok alól még mindig mentenek ki élő embert. A kort, a körülményeket aligha szimbolizálhatná más jobban, mint az újság reprezentatívan kinyitott fotója, amelynek képaláírása a következő: „Tito elnök és kísérete a földrengés sújtotta Szkopje romjainak megtekintése közben.”

A vízióvá növekvő „kormos napgolyó” metaforáját elemezve nem kerülhető meg a vers születésének időpontja. A Föld kérgének belső erők okozta megérzékódása mintha a sorokban gyűrűzne tovább. A vershelyzet kitéphetetlen ebből az élménykörből. A nyomaték kedvéért a második sor újra megismétli a „kormos napgolyó”-t, kétségtelenül a természeti katasztrófára utalva, amit aztán a második versszak első két sora transzcendens fájdalommal fokoz:

*Gyermeklány-ágyékban fölsejlő fájdalom
Hajnalra duzzadt félholdnyi asszonyöl*

Minden napfelkelte egy véres megszületés. Ezért determinálják az egész versszakot a női princípiumok, miközben egyre felismerhetőbbé válik a katasztrófa valódi helye, a „pannon-subás” táj, a „héttör-világ”, amely a hitre éppúgy utal, mint Szűz Mária asszonyi szenvedéseire: „Anyánkat idéző ciróka-maróka”. A költői képek a megszületés kínját és az újjászületés lehetőségét sugallják. A látomás végül a természettel, az anyafölddel való egyesülésig jut el: „Sárgaföldben lányhaj akácgyökér-kóca”.

A vers a nirvána szó mindkét jelentését szintetizálja: a „kinyúlt bikák”, a parttalan ólomfolyók az első versszakban még egyértelműen a katasztrófára, a teljes megsemmisülésre utalnak, de a továbbiakban a költői képek a szenvedésekkel járó körforgást sugallják. A két jelentés egymásmellettsége óhatatlanul elősegíti az ábrázolt világ irreálisba csúsztatását.

Bori Imrének a Fehér Ferencről szóló monográfiája (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978) segít abban, hogy a szóban forgó verset elhelyezzük a költő életművében: „Az 1962-es esztendő tavasza és nyara, áprilistól augusztusig, a szonetteké volt. (. . .) Több mint húsz vers ennek a magasra csapott szonettíró kedvnek az eredménye, amelyet néhány 1963-ban kelt szonett tesz teljessé, úgyhogy egy meglehetősen határozott szonettciklus tervét kell feltételeznünk.” Ugyanitt olvashatjuk még, hogy „Fehér Ferenc költői világában a valószínűségfelettségnek (semmi köze a mi kifejezésünknek a szürrealizmushoz!) erősek a hagyományai, és nem a Végtelen című versének bölcselkedése, hanem a Pannón nirvána című szonettjének a képei tanúskodnak arról, hogy a költő ismét ebben dobja fel magát.”

Az első közlés nyomán a Magyar Szó 1979. november 28., 29. és 30-ai ünnepi számában újra megjelentette a Pannón nirvánát. Végel László rövid bevezetőjéből megtudhatjuk az egy újságoldalnyi válogatás apropóját: „Ezeket a verseket a harmincöt éves Magyar Szóból válogattuk. Nem antológia, avagy panoráma igényével, csupán jelzések ezek, amelyek emlékeztetnek arra, hogy lapunk története folyamán helyt adott a jugoszláviai magyar irodalom minden irányzatának, minden nemzedékének, és ebbéli igyekezetében megteremtette a jugoszláviai magyar irodalom egyik, még ma is tanulmányozásra váró tárházát.” A „tanulmányozásnak” most éppen az újraközlés adta az apropóját, ugyanis négy értelemzavaró sajtóhiba csúszott a versbe, amelyek közül kettőt Fehér Ferenc saját kezűleg gondosan kiigazított. A nyolcadik sorban „agyunk” helyett „ágyunk”, a tizenharmadik sorban pedig „érhetetlen” helyett „érthetetlen” szerepel. Ez utóbbi a szonett szerkezetileg is fontos sora, s így hangzik:

Egyszervolt szerelem érhetetlen mása

Megtalálható benne a vers mondanivalójának valamennyi sarkalatos eleme. Középponti helyet kap a „szerelem” mint a létezés motorja, amely útjára indítja az életet. A záróssal együtt válik teljesen kifejtetté az összetett költői kép:

Sárgaföldben lányhaj akácgyökér kóca

A vers elején az égre tekintő, halott szem és a vers végén a földben induló új élet ellentétére épül a szonett szigorúan szerkesztett képstruktúrája, melyben kulcsfontosságú a már említett, tizenharmadik sor a maga sóhajtó melankóliá-

jával, mintha a szonett rideg kötöttsége és klasszicizálása ellen szólna a líráisága. Benne az „érhetetlen” jelző az egész víziót megemeli, kissé áttételessé teszi. Rámutat arra, hogy a jelzett metamorfózis nem törvényszerű, és a természet körforgása nem egyszerű reprodukálás, tehát nem egyformán megy végbe; ég és föld, születés és halál rapszodikusán követi egymást. Az előrevetített sejtés beigazolódik: a pusztulás kerül előtérbe, mert az alakmás sohasem ugyanaz, nem tökéletes az átalakulás, a metamorfózisban csak veszíthet a „pannon-ember”, ezért válik a természetes körforgás ideája „érhetetlenné”. És nyilván ennek a szónak a hibás írásmódja sérthette leginkább a költőt, hiszen az értelmezés szempontjából egy fontos paramétert változtatott meg a nyomda ördöge. Érthető az indulat, amellyel saját kezűleg kijavította, törődve az utókorral is.

Meglepő viszont, hogy a költő az újraközlésben nemcsak az elírásokat helyesbítette a Magyar Szó bekötött példányában, hanem a verskezdő szót is:

Komor birkák szemében kormos napgolyó

Emlékeztetőül idézem az első változatot:

Kinyúlt bikák szemében kormos napgolyó

Egymás mellé helyezve a két variánst, kiderül, hogy még egy elírás történt, amit a szerző nem vett észre, vagy nem akart róla tudomást venni: a „bikák”-ból ugyanis „birkák” lett. A szedőnek nyilván egyik állat olyan volt, mint a másik.

A két változat tanulságai után kíváncsi lettem, hogyan alakult a Pannón nívón sorsa a kötetekben. Először a Esővárókban jelent meg 1964-ben a Forum Könyvkiadó gondozásában, a 24. oldalon olvashatjuk. Mindjárt az elején feltűnik egy újabb változás:

Herélt bikák szemében kormos napgolyó

Az egyes változatok közötti eligazodást segíti az alábbi, rövid kitérő. A publikáció idejét mindenütt feltüntettem. A valós kronológiát csak az 1979-es újraközlés bontja meg, mivel a második helyre tettem, időrendben pedig az utolsó előtti helyre kívánczogna. Az első változat tehát 1963-ban jelent meg a Magyar Szóban, a második változat szintén a Magyar Szóban, az 1979. évi ünnepi hármasszámban (november 28., 29., 30.), a harmadik változat az Esővárókban (Forum, Újvidék, 1964) olvasható, a negyedik változat a Delelőben (Forum, Újvidék, 1966), az ötödik változat a Madarak folyójában (Forum, Újvidék, 1978), és végül a hatodik változat az Akác és márványban található (Magvető-Forum, Budapest-Újvidék, 1989).

A második és harmadik változat között öt tartalmi és hét kimondottan írás-

módbeli különbözősége figyelhetünk fel. Először a tartalmiakat vesszük sorra. A „kinyúlt” és a „komor” verskezdő jelzők helyére a „herélt” került, ami kétségtelenül módosítja a továbbiak értelmezését. Nem véletlen a szerző töprengése, hogy a lehetséges üzenetek közül melyiket nyomatékosítsa mindjárt az első szóval. Az első változat a pusztulást, a második a fenyegetettséget, a harmadik a természeti körforgásban bekövetkezett szakadást hangsúlyozza. És ez utóbbit kell véglegesen tekintenünk, mert a későbbi változatok ezt a jelzőt viszik tovább.

A nagy folyó jelzője „sercegő” helyett „tündöklő” lett a harmadik sorban, ami a paradoxont, az ellentétet és egyúttal a feszültséget fokozza a vers nyelvéen ember és természet, újjászületés és katasztrófa között.

A második versszak első sora így hangzott:

Gyermeklány-ágyékban fölsejtő fájdalom

Az új változat kevésbé megrázó, kevésbé konkrét:

Lányok derekában fölsejlő fájdalom

És íme még egy sajtóhibának tekinthető elírás: fölsejtő – fölsejlő! Ennek tartalmi elemzésére itt felesleges volna kitérni.

Hasonló az ötödik tartalmi jellegű változtatás tendenciája is, a szó ugyanabban a fogalomkörben marad. A harmadik versszak első sora így hangzott:

Citeráló télben pannón-subás álom

Az új változatban pedig:

Citeráló télben pannón-puha álom

„Pannón-subás” helyett „pannón-puhá”-t olvashatunk, ami szintén a konkrétól az általános felé haladó tendenciát mutatja.

Az öt, látszólag árnyalatnyi tartalmi változás együttesen mégis jócskán tompított az indítás kozmikus katasztrófára, illetve földrengésre utaló jellegén, és ezzel közelebb tolta a vers jelrendszerét a reálishoz, immár a valós tájban észlelhetők a nyugtalanító jelek, az idillinek hitt vagy ilyennek képzelt felszín alatt megindul a bomlás, ugyanakkor ezt a vastos, konkrét látványt egy másféle metafizikusság, az örök érvényűbbnek gondolt általánosítás irányába transzformálja. Itt jegyzem meg, hogy a költő módosításai nem változtatnak a struktúrára, azonos marad a sorok szótagszáma is.

A hét formai-helyesírási változás lényege a kötőjelek elszaporodása. Az egybeírás (egy alkalommal pedig különírás) helyett most kötőjelesek lettek a következők: isten-látta, asszony-öl, éjfél-órán, pár-váró, hét-tór, levél-pergő,

akácgyökér-kóca. Utólag nehéz lenne eldönteni, hogy szerkesztői szeszélyről vagy szerzői hangsúlyokról van-e szó, netán egyszerűen a hatvanas évek kötőjelező versformadívatja diktálta ezeket a ma már nehézkes megoldásokat. Itt azonban mindjárt meg kell említeni azt is, hogy a vers utolsó változata a mai helyesíráshoz legközelebb álló írásmódot követi. A bizonytalanságok tehát eldőlnék végül: vagy egybe vagy külön íródnak a szavak, a szabályoknak megfelelően.

A harmadik és a negyedik változat között mindössze annyi a különbség, hogy a második és harmadik sorban a „nap-golyó” is kötőjeles lesz.

A negyedik és ötödik változat pedig csupán annyiban tér el egymástól, hogy visszaállították a „napgolyó” írásmódját, és a vers alá került a pontos dátum: 1963. júl. 27.

A hatodik, egyúttal végleges változatot az Akác és márványban olvashatjuk. A vers alatt a pontos keltezés: Újvidék, 1963. júl. 27. Ebből kiderül, hogy a Pannon nirvána (immár helyesen: rövid o-val) valóban a szkopjei földrengés másnapján íródott, és még aznap nyomdába is került, hogy a másnapi Magyar Szóban megjelenjen. A keltezés pontos, mi viszont már tudjuk, hogy a vers időközben többszöri alakváltozaton ment keresztül, és csak részben azonos az első publikációval.

A Delelő tizenöt kötőjeléből az Akác és márvány csupán kettőt tartott meg: isten-látta és akácgyökér-kóca, és az egész szonett helyesírása egyértelműen közelebb került a mai szabályokhoz, s ezáltal a vers kevésbé szétszórt, a letisztultság erejével hat.

A Pannon nirvánát a mai olvasó is nagyon aktuálisnak érzi, a Fehér Ferenc-költészet egyik legfontosabb darabja, méltán szerepel valamennyi válogatás-kötetben. Megfigyelhető továbbá, hogy a könyvek szerkezetében a szóban forgó mű mindig az elvont tartalmú fejezetekben kapott helyet. A Delelőben Átlóján az útnak a ciklus címe, és a kötetnek mintegy záróakkordja. Az Akác és márványban Földön felejtett szemmel a közös cím, és éppen úgy a Végtelen című, hasonló tartalmú szonett mellett szerepel, mint a többi gyűjteményben.

Megkértem Fehér Ferenc özvegyét, hogy nézzen utána, fellelhető-e a hagyatékban eredeti kézírata a versnek vagy esetleg más változatai. A szíves segítségnek köszönhetően megtudtam, hogy az általam ismert variánsokon kívül másik nem létezik, a költő pedig egy, a hagyatékban fennmaradt jegyzékében a Pannon nirvánát antologikus, tehát mindenképpen egyik legfontosabb alkotásaként tartotta számon. Bizonyára nem véletlen tehát, hogy ennyit foglalkozott megformálásával, hangsúlyaival, végső változatának megalkotásával:

PANNON NIRVÁNA

Herélt bikák szemében kormos napgolyó
 Kormos napgolyóban isten-látta szem
 Olvaszott ólomban tündöklő nagy folyó
 Csak homokszítta szomja de partja nem

Lányok derekában fölsejtlő fájdalom
Hajnalra duzzadt félholdnyi asszonyöl
Éjfél órán párváró késő irgalom
Agyunk vonalában holló írta kör

Citeráló télben pannon-puha álm
Bazsalikombalzsam e hét-tőr-világon
Anyánkat idéző ciróka-maróka

Levélpergő évek pihesuhanása
Egyszervolt szerelem érhetetlen mása
Sárgaföldben lányhaj akácgyökér-kóca